

Kan Bağış Davranışını Etkileyen Faktörlerin Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde İncelenmesi

Mehpare Tokay Argan¹

¹Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu,
Bilecik, Türkiye

Mehpare Tokay Argan, Doç. Dr.

ÖZET

Amaç: Bu çalışmanın amacı, kişilerin kan bağış davranışını etkileyen faktörleri belirlemek ve bu faktörleri planlı davranış teorisi çerçevesinde değerlendirmektir ve teorinin önerdiği algılanan davranışsal kontrol, tutum ve sübjektif normun kan bağışlama niyeti ve davranışı üzerindeki etkisini belirlemektir. Diğer bir amaç ise toplumsal bilinçlendirme ve kampanyaların oluşturulmasına temel oluşturacak bilgilerin elde edilmesidir.

Materyal ve Metot: Nedensel ve tanımlayıcı tipte yapılan araştırma, 8-27 Kasım 2014 tarihleri arasında, Eskişehir il merkezinde araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden kişilerle (S= 398) gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında bir soru formu ve kan bağış davranışı ile ilgili oluşturulan ölçek kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 ve LISREL 8.51 paket programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistiklere (yüzdelik dağılımlar, ortalama, varyans, t testi) ek olarak açıklayıcı faktör analizi (AFA), doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ve yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılmıştır. Araştırmada, etik ilkelere uyulmuştur.

Bulgular: Yapılan AFA sonucunda beş boyut ortaya çıkmış ve bu boyutlar sübjektif norm, algılanan davranışsal kontrol, tutum, niyet ve davranış olarak isimlendirilmiştir ve bu faktörler tüm varyansın %66.81'ini açıklamaktadır. Daha sonra yapılan DFA sonucunda ise ölçeğe ait uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı ve ölçeğin istatistiksel olarak geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak yapılan YEM'de ise sübjektif norm faktörünün algılanan davranışsal kontrol ve kan bağışına yönelik tutumu etkilediği ve bu iki değişkeninde kan bağışlama niyetini etkilediği; niyetinde doğrudan kan bağışlama davranışını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca elde edilen faktörler, demografik özelliklere göre farklılık göstermiştir.

Sonuç: Kan bağışlama davranışı ve bu davranışı etkileyen faktörlerin belirlenmesiyle kan bağışlama kampanyalarında daha gerçekçi ve başarılı politikaların oluşturulabileceği söylenebilir.

Anahtar sözcükler: Kan bağışı, niyet, planlı davranış teorisi

EXAMINATION ON THE FRAMEWORK OF THE THEORY OF PLANNED BEHAVIOR OF FACTORS THAT AFFECT BLOOD DONATION BEHAVIOR

ABSTRACT

Objective: The objective of this study was to identify factors affecting blood donation behaviour and, these factors within the framework of the theory of planned behavior to assess.

Suggested by the theory, perceived behavioral control, attitude and subjective norms determine the effects on blood donation intentions and behavior. The other purpose of this study is to obtain information that will form the basis of creating public awareness and campaigns about blood donation to increase results.

Material and Method: This causal-descriptive study was conducted between 8-27 November 2014, Participants were people at Eskişehir city center, Turkey, who agreed to participate in the study. A questionnaire and a modified version of the scale, related to blood donation behavior, were used. Data analysis software packages SPSS 21.0 and LISREL 8.51 were used. In addition to descriptive statistics, EFA, CFA and SEM were used. All ethical principals in research were adhered to.

Results: Five factors were identified from the AFA analysis called; the subjective norm, perceived behavioral control, attitude, intention and behavior. These factors explain all of the variances. (66.81%) From the result of the DFA analysis, the goodness of fit belonging to the scale indexes are within acceptable limits and the scale is statistically valid. According to YEM analysis, it was concluded that the closer the relationship between people the greater effect on the perceived behavioral control and attitudes towards blood donation. These two variables also affect the intention toward blood donation and the intention directly affects the behavior of blood donation. In addition, the identified factors varied according to demographic characteristics of the participants.

Conclusions: It can be said that more realistic and successful policies can be incorporated into blood donation campaigns with identification of factors that influence blood donation behaviors.

Key words: Blood donation, intent, theory of planned behavior

İletişim:

Doç. Dr. Mehpare Tokay Argan
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı
Bilimler Yüksekokulu, Bilecik, Türkiye
Tel: +90 228 214 15 62
E-Posta: mehpare.argan@bilecik.edu.tr

Gönderilme Tarihi : 08 Ekim 2015
Revizyon Tarihi : 31 Aralık 2015
Kabul Tarihi : 01 Ocak 2016

Günümüzde tıp ve teknoloji alanındaki tüm gelişmelere rağmen kan ve kan bileşenleri ve kandan elde edilen bileşenlerin yerine geçebilecek bir tedavi aracı bulunamamıştır. Kan, kaynağı insan olan ve elde edilmesi için başka alternatifi olmayan bir tedavi aracıdır (1). Bu açıdan kan bağışlamak hayat kurtarmanın, başkasına yaşam hediye etmenin bir yoludur (2). Bir kan bağıışı ile üç farklı insan hayatı kurtarılabilir. Kan bağışlama hiçbir koşulda üretilmeyecek bir hediyedir ve kişinin gönüllülük esasına dayanmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü ve Avrupa Konseyi kan ve kan ürünlerinin güvenliğini sağlamak için sadece gönüllü bağıışçılardan kan alınmasını önermektedir. Gönüllü bağıışçı; herhangi bir çıkar karşılığı olmadan, tamamen kendi isteğiyle kendi plazma ve hücrel kan bileşimini bağıışlayan kişidir (3). Kan bileşenlerine olan gereksinim gönüllü bağıışçıların bağıışlarının yetmediği durumda hastaların yakın akrabaları ve eş dost çevresi tarafından sağlanmaktadır (4). Gelişmiş ülkelerde gönüllü kan bağıışlarının nüfusa oranı %5-10 düzeylerinde iken bu oran Türkiye'de %2.3 civarındadır. Gönüllü bağıışla karşılanamayan kan ihtiyacı ise, hastane kan merkezleri tarafından çoğunlukla replasman, kana kan, zorunlu yöntemle karşılanmakta ve gönüllü kan bağıışı istenilen düzeye ulaşmadıkça da karşılanmaya, bu yöntemlerle devam edilmektedir (5).

Dünyada ve Türkiye'de kan bağıışı davranışı ile ilgili yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde birbirinden bağımsız ilişkiler ve belirli bir kurama oturtulmamış çalışmalar olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Türkiye'de kan bağıışına ilişkin tutumların incelendiği çalışmalar bulunmasına rağmen, bu çalışmalardan Planlı Davranış Teorisine dayalı çalışmaya rastlanılmamıştır. Genel literatür içerisinde ise Giles ve arkadaşları (2003); Armitage ve Conner (2002); Ferguson (1996); Giles ve Cairns (1995); Masser ve arkadaşları (2009) (6,7,8,9,10) gibi araştırmacılar kan bağıışlama davranışını Planlı Davranış Teorisi (PDT) ile açıklamışlardır. Ancak bu teori ile ilgili yapılan çalışmalarda kuramın daha iyi işleyebilmesi için yeni değişkenlerin eklenmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın temel yapısının PDT'ye dayandırılmasının en önemli nedeni, söz konusu teorinin, davranış, davranışsal niyet ve niyeti etkileyen faktörleri tanımlama, ölçme ve kavramsallaştırma konularına sistematik bir yaklaşım sunmasıdır (11). Bu çalışma ile elde edilmek istenen sonuç, kan bağıışını PDT çerçevesinde değerlendirmek; düzenli ve sürdürülebilir kan bağıışının sağlanabilmesi için davranışı doğrudan ve dolaylı etkileyen faktörleri belirlemek ve elde edilen bilgiler doğrultusunda toplumu bilinçlendirme ve kan bağıışlama kampanyalarına zemin oluşturmaktır.

Literatür incelemesi

Planlı davranış teorisi

1950'li yıllardan başlayarak sosyal psikologların ilgi odağı, tutum ile davranış arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak olmuştur. Yapılan çalışmalardan net bir sonuç ortaya konulamamasına rağmen tutum ve davranış arasındaki ilişkiler davranışın tahmin edilmesinde yaygın olarak kullanılmış ve kullanılmaya da devam edilmektedir (12). Psikolojide tutumlar, her ne kadar davranışın temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edilse de; davranışı açıklamak için yalnızca tutumların belirlenmesi yeterli değildir.

Fishbein ve Ajzen'in (1975) ortaya koyduğu Gereçeli Eylem Teorisi; insanların rasyonel olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu teori insanların sahip oldukları bilgi ile gerçekleştirecekleri eylemlerin sonuçlarını değerlendirdiklerini ve olası etkilerine göre de bir davranışı yerine getirip getirmemeye karar verdiklerini savunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bireyler bir davranışı yerine getirirken sağlayacağı getirileri dikkate almaktadır. Bu teori, temel olarak kişilerin davranışlarının tamamen kendi elinde ve iradesiyle gerçekleştiğini varsaymaktadır. Belirli bir konuda bilgi sahibi olmayan ya da işbirliği gerektiren konularda bireyin davranışını açıklamada teori yetersiz kalmaktadır (13). Gereçeli Eylem Teorisinin, kişilerin tam anlamıyla iradi olmayan davranışlarını açıklamadaki yetersizliği nedeniyle geliştirilen teori, PDT'dir. PDT'nin temel varsayımı davranışın gelişigüzel spontane yapılmadığı; davranış tutumların, normların ve algılanan davranışsal kontrolün doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediğidir. Özellikle kuramın ana yapısı; tutum (hedef davranışı değerlendirme), sübjektif norm (davranışı gerçekleştirirken hissedilecek sosyal baskı) ve algılanan davranışsal kontrolün (kan bağıışında bulunurken hissedilen kontrol) davranışsal niyet aracılığıyla davranışı etkilemesidir (14).

PDT'nin üç temel değişkeni bulunmaktadır. Bu değişkenler, (1) niyet; (2) niyetin üç öncülü; tutum, sübjektif norm, algılanan davranışsal kontrol; (3) davranıştır. Her değişkeni kısaca açıklayacak olursak:

Niyet: PDT'ye göre davranışın belirleyicisi, bireylerin belli tarzdaki eylemlere ilişkin niyetidir. Davranışsal niyet, kişinin belirli bir davranışı yapma ya da yapmamaya yönelik eğilimini ifade eder. Davranış ile niyet arasında güçlü ilişkiler olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Beklenmedik durumlar yaşanmadığı müddetçe insanların niyetleri doğrultusunda davranışları beklenmektedir.

Örneğin kan bağışlama niyetinde olan bir kişinin gerçekleştirilen bir kampanyada kan bağışında bulunması beklenir.

PDT, niyetin kavramsal olarak birbirinden bağımsız üç öncülü olduğunu varsayar. Bunlar davranışa yönelik tutum, sübjektif norm, algılanan davranışsal kontroldür. İlk iki değişken (davranışa yönelik tutum ve sübjektif norm) gerekçeli eylem teorisinde davranışsal niyetinin belirleyicisidir. PDT’de ise bu iki değişkene algılanan davranışsal kontrol eklenmiştir. PDT’de yer alan ve davranışsal niyeti yordayan değişkenleri kısaca özetleyecek olursak:

Tutum: Tutum, genel olarak bireyin kendine ya da çevresindeki herhangi bir konu, obje veya olaya karşı; deneyim, motivasyon ve bilgilere dayanarak örgütlediği bilişsel, duygusal ve davranışsal tepki eğilimidir. İnsanların bir duruma, olaya veya nesneye karşı sahip oldukları tutumlar arasında bir tutarlılık beklenir. Yani, bireyin kan bağışı hakkında bildikleri, kan bağışı konusuna olumlu bakmasını gerektiriyorsa (bilişsel bileşen), bireyin bağış konusuna karşı eğilimi olumludur (duygusal bileşen). Bunu da davranışlarıyla ortaya koyması beklenir (davranışsal bileşen). Ancak şu noktanın unutulmaması gerekir ki; davranışsal bileşen bir eğilimi yansıtır, yani bir anlamda belirli bir yönde davranma niyetini gösterir (15). Kan bağışını destekleyen ve olumlu bulan kişilerin kan bağışlamaları beklenir. Davranışa yönelik tutum ise kişinin kan bağışlama davranışını yerine getirmesine yönelik sahip olduğu olumlu ya da olumsuz değerlendirmedir.

Sübjektif norm: Bir davranışı yapmak ya da yapmamak için algılanan sosyal baskıya karşılık gelmektedir. Sübjektif norm, kişinin belirli bir davranışı gerçekleştirme ile diğer insanlardan nasıl bir tepki göreceğine ilişkin beklentisi olarak düşünülebilir. Örneğin kişi için önemli olan bireylerin veya grupların (eşi, ailesi, arkadaşları, öğretmeni ve iş arkadaşları gibi), kan bağışlanmasını onaylayıp onaylamayacağına ilişkin görüşleri, o davranışı yapmaya niyet etmesinin belirleyicilerinden biridir. Bu boyutu yakınların etkisi olarak da değerlendirmek mümkündür.

Algılanan davranışsal kontrol: Bir davranışı yapmanın kişi için ne kadar kolay ya da zor olarak algılandığını ifade eder. Kişinin, söz konusu davranışı yapmasının, ne derece kendi kontrolü altında olduğuna ilişkin inancıdır (16). Algılanan davranışsal kontrol düzeyi, davranışın performansını kolaylaştıran veya baskılayan faktörlerin oluşma sıklığına göre derecelendirilerek değerlendirilmektedir. Bu faktörler iç kontrol (kişinin kan bağışlamak için kendini

yeterli bulması) ve dış kontrol (fırsatlar, kan bağışlama davranışında yaşanacak bariyerler) faktörleridir.

Davranış: Bireyin bir davranışı gerçekleştirme olasılığı ya da davranışı gerçekleştirme olarak ortaya çıkmaktadır ve kısaca kan bağışlamaktır.

Gereç ve yöntem

Araştırmanın yeri ve zamanı

Nedensel ve tanımlayıcı tipte olan bu araştırmanın evreni Eskişehir il merkezidir. Son verilere göre il merkezi 18 yaş üstü nüfus 526.454 kişidir (17). Nüfus sayısı dikkate alınarak (%95 güven aralığı ve %5 hata payı) araştırma evreni için kabul edilebilir örneklem büyüklüğü 384’tür. Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anket formu, 8-27 Kasım 2014 tarihleri arasında araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul edenlerle görüşülmüş, araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, onayları alındıktan sonra çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Geri dönüşüm ve eksik doldurulma ihtimali dikkate alınarak 450 anket formu dağıtılmıştır.

Araştırmanın ön çalışması

Araştırmada veri kaynağı olarak PDT ile ilgili çalışmalar derlenerek “Kan Bağışında Planlı Davranış Teorisi ” başlıklı anket formu hazırlanmıştır. 30 kişi ile yüz yüze görüşülerek ön çalışma yapılmış ve çalışma sonrasında ortaya çıkan eksiklikler giderilmiş ve veri toplama formuna son şekli verilmiştir. Bir anketin uygulama süresi ortalama 10-12 dakikadır. Hazırlanan anket formu toplam 25 sorudan oluşmaktadır. Anket formu aracılığıyla kişilerin kan bağışlama davranışı sorgulanmıştır.

Araştırmanın tanımlayan değişkenleri cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve kan bağışlama durumudur. Tanımlanan değişkenleri ise; kan bağışlama davranışını etkileyecek faktörler olarak belirlenmiştir.

Örneklem seçimi

Kolayda örnekleme yöntemi kullanılan bu çalışmada, araştırma evreni olarak Eskişehir il merkezinde ikamet eden kişiler seçilmiştir. Bu kapsamda, araştırma modelinin değerlendirilmesinde, veri toplama aracı olarak anket yöntemi uygulanmış; dağıtılan 450 anketin eksik veya yanlış doldurulmaları nedeniyle 398 adedi analize alınmıştır.

Verilerin hazırlanması

Verilerin analizinde SPSS 21.0 paket programı kullanılmıştır. Verilerin analize hazırlanması aşamasında, öncelikle

kayıp verilerin çözümüne çalışılmıştır. Kayıp veri probleminin çözümünden sonra açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizinde kullanılacak tekniklerin belirlenmesi amacıyla verilerin dağılımları incelenmiştir. Bu amaçla, grafiksel yaklaşımdan ve verilere ait basıklık (skewness) ve çarpıklık (kurtosis) değerlerinden yararlanılmıştır. Bu istatistikler konusunda kritik değerler basıklık için 2, çarpıklık için ise 2 olarak ifade edilmektedir. Araştırma verilerine ait değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerleri belirtilen aralıklarda bulunmuştur. Bu nedenle, değişkenlere ilişkin verilerin normal dağılım sergilediği kabul edilmiştir.

Verilerin analizi

Verilerin analizi, üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, kan bağışlama davranışına yönelik 25 maddeye faktör analizi yapabilmek için "örneklem yeterliliğine bakılmış ve yeterliliğe karar verebilmek için ise Kaiser Meyer Olkin (KMO) testinden yararlanılmıştır. KMO değeri olarak 0.5-1 arası değerler kabul edilmektedir (18). Bu çalışmada KMO testi sonucu 0,91 olup, değişkenlerin tek boyutluluğunu değerlendirmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklere ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha iç tutarlılık güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Sonraki aşamalarda ise ölçme modelini test etmek için DFA ve YEM yapılmıştır. Bu testleri yaparken veri ile model arasındaki uyumu belirlemek için üç temel ölçüm kriterine bakılmıştır. Bunlar; χ^2/sd (Chi-Square/df), uyum iyiliği (goodness of fit) ve RMSEA değeridir (19). Bu değerler kullanılan araştırma modelinin geçerliliğini göstermektedir. Bir başka deyişle, veri ile model arasındaki uyumu ifade eder. χ^2 değerinin düşük olması, p anlamlılık düzeyinin de 0.05'den büyük olması tercih edilir. Ancak bu değer örneklem büyüklüğüne duyarlı olduğundan ve çok elemanlı örneklemelerde yüksek χ^2 değerlerine ulaşılabacağından serbestlik derecesi (df) ile düzeltilmiş olan χ^2/df değerinin kullanılması daha uygun görülmektedir ve 0-3 aralığında olması istatistiksel olarak anlamlıdır (20). Bununla birlikte DFA ve YEM'de veriden elde edilen modeli test etmek için uyum iyiliği ve RMSEA değerine de bakılması gerekmektedir ve sonuçlar kullanılan araştırma modelinin geçerliliğini göstermektedir. Bir başka deyişle, veri ile model arasındaki uyumu ifade eder.

Araştırmanın etik yönü

Araştırma için Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır. Bilgi edinilen tüm araştırmalarda cevapların gönüllü olarak verilmesi gerektiği katılımcıların gönüllü katılımlarına önem verilmiştir. Ayrıca,

araştırmanın amacı ve elde edilen sonuçların hangi amaçlarla kullanılacağı katılımcılara açıklandıktan sonra onaylar (bilgilendirilmiş onay ilkesi) sözlü olarak alınmıştır. Katılımcılara, kendileri ile ilgili bilgilerin başkalarına açıklanmayacağı konusunda açıklama yapılmış ve "gizlilik ilkesine" uyulmuştur.

Bulgular

Araştırmaya katılanların sosyo demografik özellikleri değerlendirildiğinde kadınların %49.5, erkeklerin %50.5; katılımcıların yaşları değerlendirildiğinde büyük çoğunluğunun (%61.6) 18-25 yaş aralığında ve üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların kan bağışlama durumu değerlendirildiğinde ise %38.4'ünün kan bağışında bulunmuş olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların bazı sosyo-demografik özellikleri

Özellik	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	201	50.5
Kadın	197	49.5
Eğitim		
Ortaöğretim	52	12.3
Önlisans	246	61.8
Lisans	100	25.1
Kan bağışlama durumu		
Evet	153	38.4
Hayır	245	61.6
Toplam	398	100

Açıklayıcı faktör analizi

Kan bağışlama davranışı ile ilgili boyutların ortaya konması için yapılan AFA'da Varimax rotasyonu gerçekleştirilmiştir. Konu ile ilgili tüm ifadelerin faktör yükü 0.40 üstünde ortaya çıkmıştır. Analiz sonucunda beş faktör ortaya çıkmış ve bu beş faktör toplam varyansın %66.81'ini açıklamaktadır. Faktör analizi sonucu ortaya çıkan ilk boyut algılanan davranışsal kontrol; yedi ifadeden oluşmakta ve katılımcıların kan bağışlama davranışını gerçekleştirme konusunda kendilerini yeterli bulup bulmadığını ortaya koymaktadır. İkinci boyut kan bağı ile ilgili katılımcıların sahip olduğu kan bağı ile ilgili kanı ve inançlardan oluşan altı ifadeden oluşmaktadır. Bu boyut ise kan bağına yönelik tutum olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü boyut ise altı ifadeden oluşan ve katılımcıların kan bağışlama davranışını gerçekleştirmeleri durumunda yakın çevrelerinin tavrı ve takdiri-ne yöneliktir. Dördüncü boyut dört ifadeden oluşmaktadır ve kan bağışlama davranışına yönelik niyeti ortaya koymaktadır. Beşinci faktör ise kan bağışlama davranışını ölçmek için iki ifadenin oluşmuş ve davranış olarak isimlendirilmiştir. Tüm ifadelerin Cronbach Alpha Değeri 0.94'tür. Her boyut ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise Cronbach Alpha

Değerleri 0.87, 0.82, 0.86, 0.90 ve son boyut ise 0.88 olarak gerçekleşmiştir. Cronbach Alpha Katsayısı $0.82 \leq \alpha < 0.90$ arasında yer aldığına, ölçeğin kabul edilebilir seviyede olduğu belirtilmektedir (21).

Doğrulamalı faktör analizi

Ölçeğin keşfedici faktör analizi yapıldıktan sonra oluşan boyutların uygunluğu, ayrıca DFA ile de test edilmiştir. Bu aşamada, AFA analizi ile belirlenen faktör yapılarını niteleyen gözlenen değişkenlerin tümü analize alınmıştır. Model kapsamındaki 5 örtük değişkeni temsil eden 25 gözlenen değişken ile yapılan analizde, düşük standardize edilmiş parametre ve yüksek düzeyde hata değeri veren üç ifade elenmiştir.

Bu ifadeler algılanan davranışsal kontrol faktöründe “yaşam tarzım kan bağışlamamı gerektiriyor”; kan bağışına yönelik tutum faktöründe “kan bağışı iyilik yapmanın bir parçasıdır” ve yakınların etkisi faktöründe ise “arkadaşlarım çevremde ilk bağışlayıcı olmamı bekleyecekler”dir. Bu işlem sonunda, 5 örtük değişkeni niteleyen 22 gözlenen değişkene ait elde edilen DFA sonuçlarına ilişkin değerler Tablo 2’de sunulmaktadır.

DFA sonuçlarından hareketle modelin uyum indeksleri incelendiğinde, uyum iyiliği (GFI) 0.90 ile kabul edilebilir düzeydedir. Yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) değeri ise 0.062’dir. RMSEA değerine göre model iyi uyum göstermiştir. Ayrıca CFI=0.98, GFI=0.90 ve IFI=0.98 olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar incelendiğinde, ölçeğe ait uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer almaktadır. Bu bulgulardan hareketle, kan bağışlama ölçeğinden elde edilen veri setinin geçerli olduğu söylenebilir (Tablo 2).

Uyum iyilik indeksleri ile birlikte, elde edilen değerlerle birlikte standardize edilmiş beta (0.50’den yüksek) ile t değerlerine ($t > 2.576$) bakılmıştır ve ölçme modeli kapsamındaki tüm değişkenler için 0.01 düzeyinde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Uyum iyiliği indekslerinin yanı sıra ölçekteki göstergelerin yeterliliği ve birleşik güvenilirliği için yapı geçerliliği (composite reliability) değerlendirilmiştir. Bu güvenilirlik oranı 0.70’tir (21). Çalışmada birleşik güvenilirlik 0.80 üzerindedir. Diğer bir hesaplanan katsayı ise açıklanan varyanstır (variance extracted) ve bunun da 0.50’den fazla olması gerektiği ifade edilmektedir. Çalışmada bu değerler sadece bir faktör için 0.48 olarak hesaplanmış, diğer tüm faktörler 0.50’den yüksektir. Buna göre PDT’ne göre kan bağışlama davranış ölçütlerini oluşturan boyutların içsel tutarlılıkları ve yapıyı açıklama güçlerinin yeterli olduğu doğrulanmıştır. Kısacası kan bağışlama davranışı ile ilgili ilgili ölçeğe yapılan faktör analizi doğrulanmıştır.

Tablo 2. Planlı davranış teorisine göre kan bağışlama davranışının doğrulamalı faktör analizi sonuçları

	Standartlaştırılmış t value	R2	CR AVE
Kan Bağışına Yönelik Tutum (KBYT)	Yükler		.87 .58
Kan bağışlamanın sosyal bir sorumluluk olduğuna inanıyorum	.66	14.35	44
Kan bağışlama benim prensiplerimle uyumludur	.82	19.22	67
Kişisel değerlerim beni kan bağışlamaya cesaretlendirir	.85	20.34	72
Kan bağışlama sorumluluğuna sahibim	.74	16.43	54
Kan bağışı için yapılacak müdahalelere dayanabilirim	.73	16.23	53
Sübjektif norm (SN)			.83 .50
Benim için önemli olan kişiler kan bağışlamamı isterler	.54	10.90	30
Çevremdekiler kan bağışlamanın iyi bir şey olduğunu düşünmektedirler	.70	13.97	49
Benim için önemli olan kişiler kan bağışlamamı isterler	.74	14.96	55
Çevremdekiler kan bağışlarsam benim iyi biri olduğumu düşünürler	.83	16.43	69
Çevremdekiler kan bağışını örnek davranış olarak kabul eder	.70	14.59	49
Algılanan Davranışsal Kontrol (ADK)			.83 .48
Kan bağışında bulunmak için sağlıklıyım	.57	11.49	32
Kan bağışı için gerekli fiziksel ve ruhsal iyilik halindeyim	.65	13.59	42
Kan bağışı ile ilgili gerekli bilgilere sahibim	.70	14.98	49
Kan bağışı için yapılacak müdahalelere dayanabilirim	.82	18.58	66
Kan bağışında bulunmak için sağlıklıyım	.74	16.07	54
Kan bağışı için gerekli fiziksel ve ruhsal iyilik halindeyim	.60	12.22	36
Niyet (NİY)			.88 .66
Kan bağışlamanın iyi bir fikir olduğunu düşünüyorum	.76	17.06	57
Kan bağışlamanın akıllıca bir davranış olduğunu düşünüyorum	.78	17.81	61
Kan bağışlama fikri hoşuma gidiyor	.87	20.97	75
Kan bağışlama fikrine olumlu bakıyorum	.84	20.03	71
Davranış (DAV)			.87 .77
Kan bağış kampanyası gerçekleştiriliyorsa kan bağışında bulunurum	.92	21.92	84
Yakınımda kan bağışı olduğu haberi verilirse bağışta bulunurum.	.84	19.54	71

Tablo 3. Elde edilen faktörlerin korelasyon matrisini göstermektedir. Davranış yönelik tutum ile en yüksek ilişki niyet arasındadır. Algılanan davranışsal kontrol ile niyet ve davranış arasındaki ilişki (0.71) güçlü ve pozitif yöndedir. Niyet ile davranış arasındaki ilişkide (0.71) güçlü ve pozitif yöndedir.

Tablo 3. Kan bağışlama davranışı ile ilgili belirlenen faktörlerin korelasyon matrisi

Yapı	DYT	SN	ADK	NIY	DAV
Davranışa Yönelik Tutum (DYT)	1.000				
Sübjektif Norm (SN)	0.42**	1.000			
Algılanan Davranışsal Kontrol (ADK)	0.68**	0.44**	1.000		
Niyet (NIY)	0.72**	0.39**	0.71**	1.000	
Davranış (DAV)	0.67**	0.34**	0.71**	0.71**	1.000

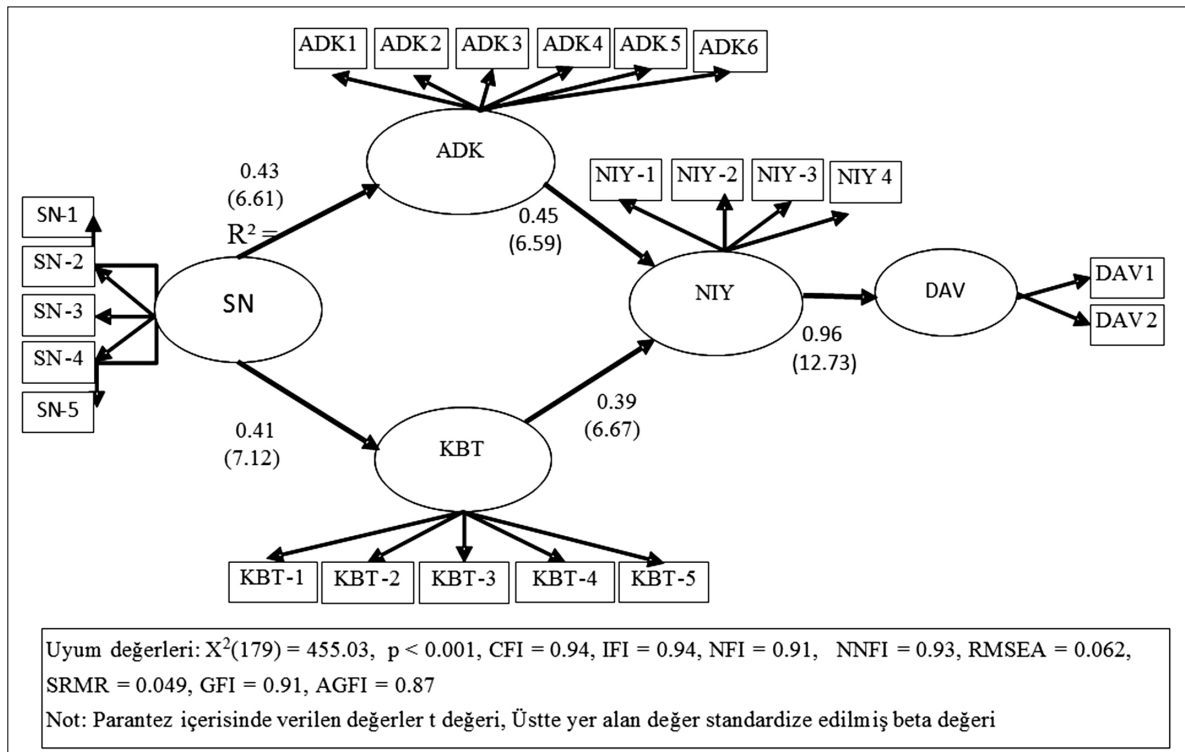
* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

Kan bağışlama davranışı yapısal modelinin değerlendirilmesi

Araştırma modelinin içerdiği doğrudan ilişkileri betimleyen yapısal modelin test edilmesi sonucunda elde edilen değerler şekil 1'de sunulmaktadır. Analiz sonucunda, model kapsamındaki tüm ilişkilerin en az 0.05 düzeyinde anlamlı ve model uyum iyiliği değerlerinin de kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Yapılan modelleme çalışmasında çevresel unsurlar dikkate alınarak

kan bağışlama davranışının ülke koşullarında özellikle dış uyarıcılar dediğimiz ve çevrenin etkisiyle gerçekleştirildiği düşünülerek, sübjektif normun kan bağışlama davranışına yönelik tutum ve algılanan davranışsal kontrolü etkilediği ve bu iki değişkenin niyeti ve niyetin de davranışı etkilediği şeklindeki model kurulmuş ve test edilmiştir.

Ölçüm modeli kabul edildikten sonra, YEM açıklanmıştır. Şekil 1'de görüldüğü gibi, standardize edilmiş beta ve t değerlerine baktığımızda, değişkenler arasında belirtilen tüm yolların anlamlı olduğu ve uyum iyiliği açısından da istenilen değerleri yakaladığını söyleyebiliriz. Model uyum iyilik indekslerine baktığımızda ise $X^2/df= 2.5$, RMSEA= 0.062, CFI= 0.98, GFI= 0.90, AGFI=0.87 olduğunu görmekteyiz. Algılanan davranışsal kontrol ($t=6.61$), kan bağışına yönelik tutum ($t=7.12$) ile sübjektif norm değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Kan bağışlama niyeti ile algılanan davranışsal kontrol ($t=6.59$) ve kan bağışına yönelik tutum ($t=6.57$) değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Son olarak da davranış ($t=12.73$) ile niyet arasındaki pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Modelde sübjektif norm, davranışa yönelik tutumun %17'sini ve algılanan davranışsal kontrolün %18'ini; davranışa yönelik tutum ve algılanan davranışsal kontrol ise niyetin %60'ını ve niyette kan bağışlama davranışının %43'ünü açıklamaktadır.

Şekil 1. Kan bağışlama ölçeğinin PDT kapsamında yapısal modeli

Kan bağışlama davranışını etkileyen faktörlerin katılımcıların demografik özelliklerine göre karşılaştırılması

Planlı davranış teorisi doğrultusunda ortaya çıkan kan bağışlama faktörlerinin demografik özelliklere göre farklılaşma durumu Tablo 4'te gösterilmektedir. Kan bağışı ile ilgili elde edilen faktörlerin cinsiyet ve kan bağışında bulunma durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için *t* testinden, eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için ise Tek Yönlü Varyans (ANOVA) analizinden yararlanılmıştır.

Elde edilen faktörlerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediği (*t*-testi) değerlendirildiğinde, "sübjektif norm" dışındaki tüm faktörlerde anlamlı farklılaşma olduğu görülmüştür. Farklılık bulunan faktörlerin tamamında erkeklerin ortalaması kadınların ortalamalarından yüksek olarak ortaya çıkmıştır. Kan bağışında bulunup bulunmama durumuna göre her faktör açısından anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kan bağışında bulunanların ortalaması kan bağışında bulunmayanlara göre daha yüksek çıkmıştır.

Tablo 4. Kan bağışlama davranışını etkileyen faktörlerin katılımcıların demografik özelliklerine göre karşılaştırılması

	Cinsiyet		Kan Bağışında Bulunma		Eğitim	
	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
DYT	2,20	0.02*	8,30	0.00**	3.54	0.03*
SN	1,65	0.99	4,08	0.00**	0.58	0.56
ADK	2,79	0.06*	7,06	0.00**	7.80	0.00**
NIY	1,80	0,07*	6,10	0.00**	8,51	0.00**
DAV	2,90	0,00**	7,56	0.00**	1,96	0.14

Eğitim durumu açısından değerlendirildiğinde ise davranışa yönelik tutum, algılanan davranışsal kontrol ve niyet faktörlerinde farklılaşma olduğu diğer iki faktör açısından farklılaşmanın olmadığı görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için yapılan Posthoc test (Scheffe'ye göre) davranışa yönelik tutum da gruplar arası fark çıkmamıştır. Algılanan davranışsal kontrol faktörü için ise lisans eğitimine sahip katılımcıların ortalamaları ön lisans ve orta öğretim düzeyinde eğitime sahip olanların ortalamalarından yüksek çıkmıştır. Niyet açısından da yüksek eğitime sahip olan katılımcıların niyet ortalamaları da yüksek olarak çıkmıştır.

Tartışma

Kan bağışlama davranışı tüm dünyada ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde toplum sağlığı açısından önemli bir

konudur. Bu açıdan kan bağış davranışını artırabilmek için ilk adım bireylerin kan bağışlama davranışını etkileyen unsurların neler olduğunu ortaya koymaktır. Bu konu ile ilgili; kan bağışlama niyeti ve kan bağış davranışının tahmin edilmesi; kan bağışında bulunanların sosyo demografik özelliklerinin belirlenmesi (15,16) gibi çalışmalar bulunmaktadır. Kan bağışlama ile ilgili planlı davranış teorisi ile ilgili Giles ve arkadaşlarının (2003); Armitage ve Conner'ın (2001); Ferguson'un (1996); Masser ve arkadaşlarının (2009) (6,7,8,10) çalışmaları bulunmaktadır.

Bu çalışma ile kan bağışına yönelik tutum, sübjektif norm, algılanan davranışsal kontrol, niyet ve davranış faktörleri belirlenmiş ve bu belirlenen faktörler kan bağışlama ölçeğinin toplam varyansının %66.8'ini açıklamaktadır. Faktörler arasında açıklanan varyansa en büyük katkısı daha önceki araştırmalarla paralel olarak algılanan davranışsal kontrol sağlamaktadır (9). AFA ile yapılan çalışmanın DFA ile test edilmesinin nedeni ise belirlenen faktör yapılarının uygunluğunu test etmektir. Kan bağış davranış ölçeğinin yapısındaki gizil faktörler ile bu faktörlerin arasındaki karşılıklı bağımlı etkiler test edilmiştir. Davranış, niyet, sübjektif norm, algılanan davranışsal kontrol ve kan bağışına yönelik tutum değişkenlerinin katkılarından meydana gelen gizil değişkenler ile modellenmiştir. Ortaya çıkan beş faktörün kendi aralarındaki ilişkileri pozitif ve orta düzeydedir.

Kan bağışlama davranışı DFA sonucunda, planlı davranış teorisi çerçevesinde test edilmiştir. Sübjektif normun tutumu ve algılanan davranışsal kontrolü etkilediği ve tutum ve algılanan davranışsal kontrolün niyeti, niyetinde davranışı etkilediği şeklinde model doğrulanmıştır. Ülkemiz özelinde kan bağışı değerlendirildiğinde kan bağışında bulunmada önemli konulardan biri algılanan sosyal baskı yani sübjektif normdur ve bu kan bağışlama davranışının eyleme geçirilmesinde olumlu katkısı bulunmaktadır. Macaulay ve Berkowitz'in, (1970); Hablemitoğlu ve arkadaşlarının (2010) yapmış olduğu çalışmalarda da bizim çalışmamıza paralel bir şekilde kan bağışlama da dış etkenlerden kaynaklı beklentilerin önemsenmediği sadece başkalarına fayda sağlama amacıyla kan bağışlanmadığı belirtilmektedir (23,1).

Ülkemizde gönüllü kan bağışında bulunma Dünya ortalamasının oldukça altındadır. Bu açıdan baktığımızda kan bağışlama davranışını harekete geçiren ya da başlatan önemli bir unsur sübjektif normdur. Ancak bu etkinin doğrudan değil de dolaylı bir etkisi olduğunu öne sürebiliriz. Yani kan bağışlayan kişinin belirli bir davranışı

gerçekleştirmesi ile diğer insanlardan olumlu davranışsal tepki göreceğini düşünmesi hem tutumu hem de algılanan davranışsal kontrolü etkilemektedir. Giles ve Cairn (9) yaptıkları çalışmada da sübjektif normun niyete aracılık etmediği bulunmuştur. Bizim çalışmamızda da sübjektife norm dolaylı olarak niyeti etkilemektedir.

Armitage ve Conner'ın (2001) yapmış olduğu iki çalışmada da PDT'nin kan bağışlama niyetini ve davranışını iyi bir şekilde tahmin ettiği ortaya konulmuştur. Giles ve arkadaşlarının (2003) kan bağış davranışında PDT ile test ettikleri çalışmada Giles ve Cairn (1995), Armitage ve Conner (2001) yaptığı çalışmalarda (6,9,7) ulaştıkları sonuca ulaşmışlardır. Yani PDT'nin kan bağışı davranışını iyi bir şekilde tahmin ettiğini desteklenmiştir. Bizim çalışmada da davranışa yönelik tutum ve algılanan davranışsal kontrol niyetin %60'ını, niyetinde kan bağışlama davranışının %43'ünü açıkladığı bulunmuştur.

Çalışmada ortaya çıkan faktörlerin demografik bazı özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı ile ilgili yapılan analiz sonuçlarında erkeklerin kadınlara; daha önce kan bağışında bulunanların bulunmayanlara ve eğitim düzeyi yüksek olanların düşük olanlara göre tüm faktörler ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Kısaca erkek, daha önce kan bağışında bulunan ve eğitim düzeyi yüksek katılımcılar kan bağışına yönelik olarak sahip oldukları tutumları, algılanan davranışsal kontrolleri, hissettikleri sübjektif normları, kan bağış niyetleri ve davranışlarını daha yüksek olma eğilimindedir. Tscheulin ve Lindenmeier (2005) yapmış oldukları çalışmada da eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin kan bağışlama oranlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (24). Daştan ve arkadaşlarının (2013) yılında yapmış oldukları çalışmada bizim elde ettiğimiz

sonuca paralel bir şekilde erkeklerin kadınlardan daha yüksek oranda kan bağışında bulunmaya olumlu baktıkları ve daha yüksek oranda kan bağışında buldukları ortaya konulmuştur (25).

Sonuç olarak yapılan bu çalışma ile literatüre sağlanan katkı sübjektif norm değişkeninin doğrudan kan bağışlama niyetini etkilemediği, kan bağışlama niyeti üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuç kan bağış kampanyalarının yürütülmesinde öncelik verilecek konular arasında kan bağışında bulunan kişilerin çevre tarafından takdir edileceği vurgusunun önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Kan bağışı gibi halk sağlığı veya sosyal konularda insanlar iyilik yapmak için bir davranış sergilemek istemektedir. Ancak birçok zamansal ve durumsal faktörler nedeniyle bu sorumluluklar ötelenmektedir. Kan bağışlama yakın bir dostun veya akrabanın ihtiyacının olduğu durumda gündeme gelmekte ve böyle bir durumda da mecburiyet veya sorumluluk nedeniyle, bağışta bulunmaktadır. Ancak bu tür toplumsal konularda önemli olan nokta; düzenli ve gönüllü bağışçıların sağlanması ve kan bağışının sürdürülebilir bir politikaya ve uygulamaya dönüşmesi ihtiyacıdır.

Sınırlılıklar

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu çalışma Eskişehir ilinde yaşayan bireyleri kapsamında yapılmıştır. Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki örneklerde yapılacak olan çalışmalarda değişik sonuçlar elde edilmesi de olası bir durum olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca davranış ifadeleri gerçek davranış değildir, sadece kişiye senaryo sunulmuş ve bu senaryo karşısında verdiği cevap davranış olarak değerlendirilmiştir.

Kaynaklar

1. Hablemitoğlu, Ş., Özkan, Y. ve Yıldırım, F. Bir fedakarlık örneği olarak "kan bağışı". Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi 2010;5:67-77.
2. Aggarwal, S. and Sharma, V. Attitudes and problems related to voluntary blood donation in India: a short communication. Annals of Tropical Medicine and Public Health 2012;5:627-29.
3. Cantürk, E. ve Ark., "Gönüllülük" kan merkezlerine başvuruda fark yaratır mı? Ankara'da seçilmiş kan merkezleri başvuruları üzerinden bir değerlendirme, Turkish Journal of Public Health 2013;11.
4. Eser, B., Kurnaz, F., Kaynar, L., Yay, M., Şıvgın, S., Ünal, A., Çetin, M., Are university students a favorable target group for blood donation campaigns?. Turkish Journal of Hematology 2010;27:275-81.
5. Kan Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Türk Kızılayı, 2013.
6. Giles, M., McClenahan, C., Cairns, E. and Mallet, J. An application of the Theory of Planned Behaviour to blood donation: the importance of self-efficacy. Journals Medicine Health Education Research 2003;19: 380-91.
7. Armitage, C.J. and Conner, M. Social Cognitive Determinants Of Blood Donation. Journal of Applied Social Psychology 2001;31:1431-57.
8. Ferguson, E. Predictors of future behaviour: A review of the psychological literature on blood donation. British Journal of Health Psychology 1996;1:287-308.
9. Giles, M., Cairn, E., Blood donation and Ajzen's theory of planned behaviour: An examination of perceived behavioural control. British Journal of Social Psychology 1995;34:173-88.
10. Masser, B. M., White, K. M., Hyde, M. K., Terry, D. J., Robinson, N. G. Predicting blood donation intentions and behavior among Australian blood donors: Testing an extended theory of planned behavior model 2009;49:320-29.
11. Montano, DM., Kasprzyk, D., Taplin, S. The Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behaviour, ed: K., Glanz, F.M. Lewis, B.K. Rimer, Health Behavior and Health Education: Theory Research and Practice. San Francisco, Jossey-Bass: 1997. p.85-112.

12. Kocagöz, E. ve Dursun, Y. Algılanan Davranışsal Kontrol, Ajzen'in Teorisinde Nasıl Konumlanır? Alternatif Model Analizleri. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 2010;12:139-52.
13. Özata, Z. Yüksek teknoloji yeniliği olarak akıllı telefonların genç tüketiciler tarafından benimsenmesinde etkili olan faktörler. Anadolu Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi 2009.
14. Smith, J. R., McSweeney, A. Charitable giving: The effectiveness of a revised theory of planned behavior model in predicting donating intentions and behavior. Journal of Community&Applied Social Psychology 2007;17:363-86.
15. Odabaşı, Y. ve Barış, G., Tüketici Davranışları, MediaCat Yayınları, 2003.
16. Kaça, G., Amado, S., Kıkıcı, İ., Cilasın, S., Dağ, E., Leylek, İ. ve Şahin, Ö. Organ başışına yönelik tutumların planlı davranış kuramı çerçevesinde incelenmesi. Türk Psikoloji Dergisi. Aralık 2009;24:78-91.
17. <http://www.xgazete.com/nufus-sayimi/Eskisehir-nufus-sayimi-sonuclari-26.html>
18. Kozak, N. ve Yüncü Karagöz, D. Akademisyenlerin Kongre Tercih Unsurları. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2011;11:19-32.
19. Bagozzi, R.P. Attitudes, intentions, and behavior: A test of some key hypotheses. Journal of Personality and Social Psychology 1981;41:607-27.
20. Kalaycı Ş, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın, Ankara, 2010.
21. Schumacker R. E., and Lomax R. G. A beginner's guide to structural equation modeling. London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2004.
22. Hair, J.F. Jr. , Anderson, R.E., Tatham, R.L., & Black, W.C. Multivariate Data Analysis, (5th Edition). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1998.
23. Macaulay J.R, & L. Berkowitz, Altruism and Helping Behavior. Academic Press New York 1993.
24. Tscheulin D. K. and Lindenmeier J., The willingness to donate blood: an empirical analysis of socio-demographic and motivation-related determinants, Health Serv Manage Res August 1, 2005 18:165-74.
25. Daştan, N. B., Daştan, M. ve Kıranşal, N., Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Kan Başıına Yönelik Bilgi ve Tutumları, Kafkas J Med Sci 2013;3:27-32.